

Пенка Радева

ПАРАЛЕЛНИ ИМЕНА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Личните имена у всеки народ са тясно свързани с превратностите в историческото му битие. Освен промените, на които са подложени в процеса на цялостния езиков развой, те са подвластни и на редица други фактори. Това са държавни, политически и правни актове, войни и чужди нашествия, масови движения и др., чието въздействие върху националното съзнание е с по-трайни последици. Затова и по появата на едни имена, по активизирането на други или по разпространението на някои семантични и слово/име/образователни модели може да се съди за трайното въздействие на дадени събития върху народа, за органичното усвояване на определени идеи.

Илюстрация на казаното е и разпространената през Възраждането сред българската интелигенция практика на паралелните (успоредни, дублиращи, заместващи) имена. Те нямат нищо общо с двойните в чисто терминологичен смисъл. Обикновено до определено време носителите им се именуват по един начин, след което настъпват промени в резултат на намеса от страна на самото лице, на негови родственици, съидейници и др. В зависимост от активността си модифицираното име може да се изравни, силно да ограничи или напълно да измести кръщелното. Например на малцина е известно, че издигналият се до върховете на турската административна йерархия Гаврил Кръстевич първоначално се е наричал Гандю Къд/т/юв Баюв, а големият наш възрожденски художник Станислав Доспевски е кръстен Зафир. Зад тези примери стоят две групи паралелни имена, основната разлика между които е в посоката на замяна — от българско (домашно) към чуждо (заето) или обратно. На подобна трансформация се подлагат не само собствените, но и презимената и фамилиите (поотделно или в комплекс). Такива имена, които битуват паралелно или независимо едно от друго при идентификацията на личността, с безспорна формална или семантична връзка помежду си, са обект на това изследване. В справочниците някои от тях обикновено се поставя в скоби.

Предстои да бъдат детайлно разгледани и всички останали паралелни (в най-общ план) имена, отнасящи се до определено лице, чиято поява е незадължителна (псевдоними, прозвища, умалителни и гальовни варианти, частични видоизменения...) или задължителна (монашески и т. н.), но това е проблематика на друго изследване.

Съзнателно се ограничаваме във възрожденската епоха, тъй като интересувачото ни явление е обусловено от идеите на Българското възрождане и е провокирано от възрожденското светоусещане на българина. Материалът е извлечен

от енциклопедичното издание "Българска възрожденска интелигенция", в което според съставителите са включени около 10 000 души — "учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни..." Вземат се предвид самолицата, за които наличието на паралелно име (едно или повече) е писмено засвидетелствувано. За някои от носителите на такива имена е известно кога и по какви причини е станала замяната. Използвани са и лично събрани данни. Засега общият брой на разглежданите имена е 137. Очевидно е, че тази цифра е по-малка от действителната, но сме приели да работим само с документираните източници.

Наблюденията върху антропонимичния материал, принадлежащ към условно разграничените две групи, сочат общност помежду им както в екстралингвистичната, така и в лингвистичната им характеристика. Към екстралингвистичната отнасяме мотивите на лицето или на обкръжаващите го, инициатора, ако той не съвпада със самото лице, средата, в която то е израснало или се реализира, образованието му, упражнявана професия и интелектуални занимания, конкретното му участие в обществено-политическите събития и др.

Лингвистичната се основава върху направения съзнателно избор и включва произхода на паралелното име, принадлежността му към даден слово/име/образователен модел, формалното му или семантично съответствие с кръщелното, възможността определено име да има повече от един "заместител", честотността на дублиращите имена, влиянието на антропонимичната мода... Разбира се, разграничаването на екстралингвистичните и лингвистичните фактори е условно, тъй като в действителност те постоянно си взаимодействуват.

Паралелни имена, създадени по чуждоезичен модел

Значителна част от представителите на възрожденската ни интелигенция, чувствайки се в някаква степен приобщени към културно-просветните достойния на други народи — съседни или несъседни, но християнски и суверенни — държи и чрез облика на името си да подчертае по-особеното си положение в обществото. В този смисъл името се превръща в своеобразен белег за ученост, за интелигентност, за принадлежност на носителя си към по-престижна социална категория, без това да е съпътствувано непременно от прояви на национален нихилизъм.

Събраният антропонимичен материал сочи, че българският интелигент, със задължителните за случая изключения, пренебрегва предимствата, които му се предлагат в тази насока от "собствената му държава" — Османската империя — и се насочва извън нея. Затова и малко възрожденци нагаждат имената си по подобие на турските или допускат паралелно съществуване с тях, например: Гайдарджиоглу (Гайдарджиев), Никола Иванов, роден и учителствувал в Севлиево, дамаскинар, преписвач и подвързвач на книги (ок. 1800—1877); Кондов (Кондоолу), Апостол, частен учител по гръцки език (ок. 1775—1850); Манев (Маньооглу), Иван Тодоров, роден в Казанлък, учил във френски католически

колеж в Бебек (неизв.); Манев (Маньооглу), Христо Христов, роден в Казанлък, учил в Цариград и Пловдив, завършил търговско училище в Париж (1847—1903); Къороолу (Слепов), Кирил от Сопот, игумен на Калугеровския манастир (ок. 1826—1877), и др.

На такова преобразуване се подлагат фамилните и по-рядко бащините имена, докато собственото по правило запазва християнския си облик. Дори хора, домогнали се до високи постове в турската административна йерархия, при желание за промяна на името си се ориентират ако не към славянски, то към християнски образци. По-известни сред тях са споменатият вече Гаврил Кръстевич, прокурор във върховния имперски съд, преподавател по търговско право в Юридическата академия, директор на вътрешните работи, а впоследствие и главен управител на Източна Румелия (1817—1898); Чалъков, Георги Стоянович (Георгаки бей, Чалоглу, челеби Георгаки, Георги ефенди, Г. Стоянов), висш турски сановник (1822—1882), и др.

Наблюдава се и "отстъпление" от турския модел при следващо поколение интелегенти от една и съща фамилия, както е при Григор Димитров Начович (1845—1920), чийто баща е Димитър Начоолу. Това допринася за намаляване на този тип имена през последните десетилетия на XIX в.

В зората на нашето възраждане личните имена на българите са подложени на настойчива елинизация най-вече в районите, където влиянието на Цариградската патриаршия е силно. То се проявява не само в налагане на гръцки имена за новородените, но и в съзнателно изменение на кръщелните български имена по тяхно подобие. Дори когато името поначало принадлежи към гръцките (те обикновено са и календарни), вторично му се добавя елемент, който максимално да го доближи до тях. На имената на някои възрожденски интелегенти е присъщо дублирането с умалително, образувано с типичната гръцка умалителна наставка *-аки*, например: Михаил (Михалаки) Мишайков, завършил богословско училище на остров Халки и педогогическо училище в Белград (неизв.); Никола (Николаки), роден в Айтос, преподавател по гръцки език (неизв.); Никола (Николаки) от Сливен, роден в края на XVIII в., също преподавател по гръцки език; Теодораки (Тодор), роден в Шумен, учител (неизв.); Димитраки (Димитър, Таки) Кулев (Кулевич, Кулиоглу), учил в Киевската духовна семинария (1829—неизв.), и др.

Особено показателен е примерът с търновския търговец Николчо Пенчов, записан в кондиката на Великотърновската митрополия като Николчос Пенчос. За честта на българския интелегент е необходимо да се изтъкне, че случаите на успоредяване на българско име с гръцките му съответствия са ограничени. Цитираната енциклопедия ни предлага имената на Хрисанта Бодури (Хрисант Бодуров, завършил медицина и работил в Стара Загора като лекар, гръцки поданик) (неизв.); Славиди (Славчев), Димитър, роден в Каратопрак, следвал в Атина и Париж, учител и общественик (неизв.—1873); Дучев (Дукияди) Атанас, роден в Сливен, живял в Букурещ и Браила, със солидно гръцко образование, но радетел за българска просвета (неизв.); Казасов, Рали Пенчов (Казасидес, Ралис П.), роден в Трявна, установил се по-късно в Букурещ (неизв.); Христидис

(Христов), Михно, роден в Стара Загора, учил в гръцки училища в Стара Загора и Пловдив и в лицей "Св. Сава" в Букурещ (неизв.); Михаилиди (Михайлович), Васил, роден в Сливен, завършил право в Париж, живял в Браила и Букурещ, един от основателите на Българското книжовно дружество, чиито синове са вече само Михаилиди, и др. Обикновено това са лица, които са получили образованието си в гръцки учебни заведения или са пребивавали в елински културно-просветни центрове. Понякога обаче причините са от съвсем друго естество. Например търновецът Георги Марков Павлов (1835—1903) приема гръцко поданство и сменя името си на Маркидис със съдействието на генерал Н.П.Игнатиев заради това, че е съставил изложение, подписано от 176 души, до международната комисия по разследване на турските жестокости, за което е бил заплашен със съд.

В сходна позиция се оказват и намерилите убежище и препитание или получилите образование в съседна Румъния. Патриотично настроената интелгенция не се изкушава от порумънчване на името като допълнителен показател за постигнат "европейски стандарт". Съществуващите изключения се отнасят до лица, приели румънско гражданство, каквито са Георги Григоров (Григореску), завършил медицина в Букурещ (ок. 1850—неизв.); Николай Константинов (Константинеску), роден в Габрово, учил медицина в Букурещ (неизв.); Михаил Иванов (Йонеску), търновец, учил фармация в Букурещ (неизв.), и др., до представители на второ поколение българи преселници или до хора, които не отдават голямо значение на префасонираната си фамилия.

По повод на преименуването на Жeko Петров Чамурджиев, следвал медицина в Букурещ и Париж, член на Румънската академия на науките (1841—1901), на Захари Петреску в българския възрожденски печат са му отправени остри критики от страна на видни дейци на нашата революционна емиграция.

Сред лицата с паралелни имена най-много са насочилите се към модифицирано по сръбски модел презиме или фамилия. Това са производни имена с наставка *-ич* от бащини, дядови или фамилни, като например: Анков, Костаки Йованович (Иванов), роден във Враца, учител и търговец (неизв.); Икономов (Економович), Георги Янакиев, роден в Дупница, учил в гръцко училище (1822—1865 или 1867); Змейкович (Змейков), Яков Димов, от Гостиварско, учителствувал в различни селища на страната (1840—1912), и др.

Между тях има и такива, които са отдали дължимото на тогавашната интелгентска мода, без да имат допълнителни основания, например: Мянков, Христов (Христович) Христо, от Сопот, учител в Дряново (неизв.—ок.1895); Димитров (Димитрович), Никола (Колю), учител (неизв.); Чернев Тоню (Тоня Черневич), роден и учителствувал в Мъглиж (неизв.).

Към модел на *-ич* се ориентират не само лица, свързани по някакъв начин със западната ни съседка, но и такива, които са получили образование, пребивавали или работили в Румъния, Гърция, Франция, Италия. Явно в такива случаи е определящо традиционното предпочитание към славянския модел независимо от другите предпоставки — Демирев, Георги Иванов/ич/, роден в Н. Загора, завършил медицина в Букурещ (неизв.—1877); Добровски (Добрович), Жельов

Панайот, преселен в Пловдив, частен учител по гръцки в Марсилия, Париж и Виена (неизв.); Брайкович (Брайков, Голомяхов), Найден Н., роден в Копривщица, завършил военно-медицинско училище в Цариград, на турска военна служба (неизв.); Добринов (Добранович) Теофил, от Лясковец, учил в Австрия и Русия (неизв.); Васкидович, Емануил К. (Манолаки Васкидов), роден в Мелник, получил солидно гръцко образование, създател на първото в България елино-българско училище, учител и книжовник (1795—1875), и др.

За увеличаване на броя на паралелните имена допринасят и руските имеобразователни образци особено през последните възрожденски десетилетия, когато влиянието на Русия се засилва след няколко руско-турски войни и тя става притегателен център за много българи. Промените засягат както отделните съставки, така и целия именен комплекс. Преимуществено обаче те се отнасят до облика на фамилията. Така например Тодор Коджов, търновец, учил в Букурещ, учител, дописник и преводач, е известен и като Коджаев (1846—неизв.); Спиридон Георгиев Гърдов, роден в Калюфер, учил в Одеса, Николаев и Москва (неизв.) — като Гордеев и Горусев.

Фамилии като Василев, Николов и други са "порусени" на Василиев — Константин (Главнята, Черния), учил в Киевската семинария, по-късно учител и преводач (неизв.), Николаев — Николов, Захари, учител в килийно училище в Самоков (неизв.).

По-ограничени са модификациите на персоналните имена — Димитър (Димитрий) Манолов, учител в Габрово (неизв.), и презимената, например: Кирков, Георги Яковлев (Яковов, Яковлевич), роден в Плевен, учил в американски колеж, в Сърбия, в Николаев, Петербург и Одеса (неизв.); Никола Богданов (Богданович), Бонев, от Плачковци, учил в Одеското юнкерско пехотно училище, офицер в българското опълчение (неизв.); Тодоров, Христо Димитров (Димитриевиц), от Дупница, учител, книжовник и участник в църковната борба (ок. 1814—1888); Велчев (Попвелкович), Илия, учил в Габрово при Н. Рилски, а по-късно в Одеса (неизв.); Калянджи, Иван Цанев (Иван Степанович Иванов), роден в Лясковец, учил в семинария и университет в Киев, до края на живота си на руска служба, член на Българското книжовно дружество (1830—1902), и др.

В единични случаи на промяна е подложен целият именен комплекс. Например командирът в българското опълчение Любомски от Стефан Иванов се преименува на Степан Иванович (неизв.), ученик в Одеската семинария модифицира името си на Николай Христофорович Казански (неизв.), друг възпитаник на същата семинария става Николай Николаевич Николаев (неизв.).

Има обаче и такива представители на възрожденската ни интелигенция, които са известни с няколко паралелни имена, сътворени според разноезични модели. Например Христо Михайлов Златев, учил в гръцко училище в Букурещ, в гимназия в Атина и следвал в Италия, е известен още и като Христофор и Христакис, а фамилията му се среща и като Златевич, и като Златиев (неизв.). Посоченият вече Димитраки, наричан още Димитър и Таки, е и Кулев, и Кулевич, и Кулиоглу. И докато в такива случаи все пак се поддържа известна еднотипност

на съставките, в други е налице смесване на различни образци. През Възраждането това е нещо обичайно. "Съвместяват се" елинизирано в някаква степен персонално име със сърбизирано бащино или фамилно — Павлович Христати (Христо, Хрисант), учител и книжовник, създава славяно-елинско училище в Свищов (неизв.), сърбизирано бащино с гърцизирано фамилно — Чалики Вълкович (Куртович), Атанас и Никола, синове на Вълко Куртович Чалъков, учили в Одеса, следвали в Париж (неизв.). Възможни са и други комбинации.

Интересна картина разкриват имената на членовете на отделни възрожденски семейства и фамилии, където не само при отделните, но и при представителите на едно и също поколение се наблюдава насочване към разноезични модели. Освен всичко друго това свидетелствува за неединност в общественно-политическите възгледи, за несъвпадение в схващанията относно значението на родния език и традиции за формирането на българския интелигент, за несходство в предпочитанията към други, по-напреднали в културно отношение народи. По тази причина в много семейства съжителствуват лица, чиито имена са преобразени по различен модел. Например споменатите двама синове на Вълко Куртович Чалъков префасонират фамилията си на Чалики, а други двама предпочитат да са Вълкович — Александър (неизв.) и Георги (1833—1892). Представител на същата фамилия превежда Чалъков на Зоирис — Александър Павлов Куртович, лекар и преподавател във военно-медицинското училище в Цариград (1842—1917).

Паралелни имена, създадени по родноезичен модел

Обратният процес — възвръщане към домашната традиция, в резултат на което заетите чужди имена или се побългаряват, или се заместват с български, не закъснява. Той се засилва през втората половина на XIX в., по време на борбите за църковна независимост и национално освобождение, и бележи върхове на активност около по-значителните техни прояви. Запазеният спомен на Панайот Типографов илюстрира отношението на видни представители на възрожденската ни интелигенция по този въпрос: "През лятото на 1867 г. дойде в гр. В. Търново Петко Рачов Славейков (същи брат на кръстника ми, Панайот Рачев, казанджията) и с още 2—3 други момчета от гр. Трявна и заедно със сина му Рача П. Славейков ме взема със себе си и след 3—4 дни отпътувахме за Цариград през гр. Русе и Варна с кираджийски коне до Русе, отгдето с трена (Барон-Хиршовата железница), придружени от гр. Русе от г-н Драган Цанков (бивш български министър, русофил), заминахме за гр. Варна, и преди да стигнем в гр. Варна, при пътуването ни в трена, по искането на Др. Цанков и със съгласието на П. Р. Славейков, преименуваха ме и нарекоха от Панайот на Петко (на името на кръстника ми Петко Р. Славейков), понеже името Панайот било гръцко, а Петко българско..."

С такива паралелни имена са известни много възрожденски дейци: Олимпи (Гълъб) Панов, деец на БРЦК (1852—1887); Срацимир (Ставри) Шишманов, представител на видния търговски род Шишмановци (неизв.); Тодоран (Божи-

дар) Петков Манчев, учител в Свищов и заточеник в Мала Азия (неизв.—1869).

Не са малко и случаите на отказ от даденото при светото кръщение име и приемането на съответстващото му или на друго българско. Така постъпва политическият деец Драган (Димитър) Цанков (1828—1911), известният художник Станислав (Зафир) Доспевски (1823—1877), поетът и публицистът Райко (Ксенофонт) Жинзифов (1839—1877), литературният критик и естет д-р Кръстьо Кръстев (Ставри Ставрев) — 1839—1919, и други. За по-известните, каквито са и посочените, има и точни сведения кога и по чие внушение е станала замяната. Основният мотив обаче е един и същ — българинът трябва да носи и българско име.

Според "Българска възрожденска интелигенция" и някои други източници десетки представители на възрожденската ни интелигенция съзнателно пристъпват към този акт. Сред тях има и жени, между които са и дъщерите на Димитър Миладинов — Анастасия и Василика, известни още и като Милица (Миладинова-Икономова, 1857—1903) и Царевна (Миладинова — Алексиева, 1856—1934). С кръщелно гръцко и съпътстващо българско име се срещат и други възрожденки: Василка (Велика) Рачкова, учителка в Габровското класно девическо училище от 1837 до 1876 година; Златка (Замфира) Манчева, учителка в Сопот (1752—неизв.); Сава (Стоянка) Дудикова-Попович, учителка във Велес от 1870 до 1874 година; Кръстина (Христина) Бацарова-Златоустова, учителка и общественичка (1860—1949), и др.

Наблюденията върху мъжките и женските имена от тази група показват, че изборът на дублиращото име се подчинява на определени закономерности. Една част са точен превод на гръцките и по значение напълно се покриват с тях, например Сава — Съби ('събота'), Сотир — Спас ('спасител'), Ставри — Кръстьо ('кръст'), Стефан — Венко ('увенчан'), Теодосий — Богдан ('даден от бога'), Тодор — Богдан ('дар от бога'), Василика — Царевна ('царица').

При други преводът е по-свободен, поради което и смисловото им съответствие е частично: Васил ('цар') — Велко ('велик'); Харитон ('благ') — Веселин ('весел'); Харитон ('благ') — Ради ('радостен'); Замфира ('сапфир') — Златка ('злато').

Повечето от дублиращите имена обаче нямат семантична общност с рожденото. За носителите им се оказва достатъчно минималното звуково сходство, изразяващо се в еднаквостта на първия звук (буква). Към такава замяна са се насочили Васил — Вълчо, учител в с. Ченге през 1869—1874 г.; Сава — Слави, учител в Стара Загора, спомоществовател през 1855—1860 г.; Панайот — Петко (Василев Типографов), словослагател при П. Р. Славейков, Л. Каравелов и К. Тулешков (1854—1936); Стефан — Стойко, частен учител в Пазарджик, работил като лекар, и др. Това допринася и за по-голямото им разнообразие, защото например кръщелното име Димитър се дублира и с Драгой, и с Драган; Сава — освен със Съби, със Слави и със Стойно; Стефан — освен с Венко, със Стойно, Стойко, Стоян и дори с Цаню, Цани*, Цони.

В отделни случаи приетото българско име няма нито формална, нито смис-

*Известният писател Цани Гинчев (1835—1894) е с рождено име Стефан.

лова връзка с кръщелното, както е при Зафир — Станислав, Захари — Желяз. При такъв избор съображенията са екстралингвистични.

Съзнателното побългаряване засяга по-ограничено бащините и дядовите или фамилните имена. Например Георги Ламбрев Теодосиев, учител и църковен певец, участник в революционното движение, е известен и като Богданов, а свищовският учител Димитър Петров Гюджулев преименува себе си на Асен, превежда бащиното си име и се подписва Асен Каменов. Не се задоволява само с промяна на собственото си име и споменатият вече д-р Кръстьо Кръстев, който до установяването си в София е Ставри Ставрев.

Масово възвръщане към гръцко-християнските имена се наблюдава към края на XIX в. във връзка с промените се обществено-политически условия след Руско-турската освободителна война.

* * *

Наличието на приблизително равен брой паралелни имена от единия и от другия тип, съответно 77/60, е доказателство за уравнисяването на двете противоположни тенденции. В началните десетилетия на века обаче количествен превес имат имената, създадени по чуждоезичен модел. Влиянието на чуждите образци се наблюдава върху всички съставки на именния комплекс.

Обратният процес се активизира по-късно. Той засяга преимуществено персоналните имена, тъй като модифицирането или смяната им е вече осъзнато право на техния носител. Презимената и фамилиите също се подлагат на преобработване, но много по-рядко.